

TRANSILVANIA LA MIJLOCUL VEACULUI AL XIX-LEA. ÎNSEMĂNĂRILE DE CĂLĂTORIE ALE UNUI PICTOR ELVEȚIAN

DANIELA BUȘĂ

(Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”)

Unul dintre călătorii străini atrași irezistibil de spațiul locuit de români este și elvețianul de cultură franceză Jules Jacot-Guillarmod, cunoscut mai ales ca pictor animalier și peisagist. El s-a născut la Chaux-de-Fonds, un ținut minier din apropiere de Neuchâtel, în vara anului 1828, într-o familie burgheză. Încă de mic a dovedit un interes și o curiozitate deosebită față de animale. Primele manifestări artistice au fost în domeniul gravurii, dar curând avea să-și descopere adevărata vocație, pictura. Inițierea în acest domeniu și-a făcut-o în localitatea natală, în atelierul unui obscur pictor, pentru ca apoi să-și desăvârșească studiile la Geneva cu Barthélemy Menn, artist reputat al vremii. Apoi, la Paris, a lucrat în atelierul compatriotului său, Marc Charles Gabriel Gleyre și în cel al reputatului și influentului pictor și profesor francez Thomas Couture. Aici a studiat și anatomia animalelor la abatoarele de la Villette. Cea mai mare influență asupra lui Jules Jacot-Guillarmod a avut-o Menn, cu care se aseamăna temperamental. În atelierul lui Couture, Jacot-Guillarmod l-a cunoscut pe Ludwig Schuller, un sas din Sighișoara, de care avea să-l lege o frumoasă prietenie. De la acesta artistul elvețian a aflat lucruri deosebit de interesante despre Transilvania, despre viața locuitorilor, obiceiurile lor, despre frumusețile naturii, informațiile furnizate stârnind-i o mistuitoare curiozitate ce avea să-l determine să viziteze cât mai curând acele locuri. La revenirea de la Paris s-a stabilit la Cibourg, în apropierea munților Jura. În 1853 el a trimis primele picturi expoziției din Neuchâtel. Câțiva ani mai târziu îl găsim la proprietatea familiei din Neuhaus, între Cerlier și St. Jean, de unde avea să trimită la Paris o parte din studiile zilnice. Acestei perioade îi aparțin câteva din cele mai reușite creații ale sale, precum *Rue de Cerlier*, *Helage sur la Thièle*, *Labourage dans le Seeland*. Între 1864–1873 a fost profesor de desen la colegiul din localitatea natală, perioada nefiind dintre cele mai benefice pentru creația sa artistică. Din motive de sănătate, în 1874 s-a instalat cu familia la Saint-Blaise. În 1857 a participat la expoziția de la Geneva, în 1867 la expoziția internațională de la Paris, iar în 1873 la cea de la Viena. De fiecare dată lucrările sale s-au bucurat de aprecieri dintre cele mai elogioase și au fost încununate cu medalii. Moare în august 1889. A avut patru copii, cel mai cunoscut dintre ei fiind medicul, alpinistul, cartograful, călătorul și fotografii Jules Jacot-Guillarmod (1868–1925), renumit pentru ascensiunile în Himalaya și pentru hărțile topografice al celui mai mare masiv muntos din lume, membru al Royal Geographical Society.

Pentru creația artistică a pictorului Jules Jacot-Guillarmod, întâlnirea cu sasul Ludwig Schuller a fost decisivă, fapt recunoscut de el însuși în ciorna unei conferințe, făcută publică după deces. Entuziasmat de povestirile despre Transilvania și viața de acolo, despre animalele locului și în special despre caii mici, nervoși, rezistenți, călăriți de flăcăi care-i iubesc și își petrec cea mai mare parte din viață în tovărășia lor în câmpie, la deal sau la munte, Jacot-Guillarmod pornește la drum pentru a cunoaște îndeaproape aceste locuri. Între timp prietenul său Ludwig Schuller, revenit la Sighișoara, renunțase la pictură pentru fotografie, domeniu mult mai rentabil, și preda desenul la școala evanghelică din oraș.

Începută în 1859, călătoria pictorului elvețian s-a transformat într-un voiaj de optsprezece luni, prilej de a cunoaște nu numai Transilvania, dar și Țara Românească și Dobrogea. După ce străbate Ungaria, trece apele învolburate ale Tisei, se îmbarcă pe unul din vasele companiei austriece ce navigau pe Dunăre, de pe care coboară undeva în apropiere de granița Banatului cu Serbia, de vreme ce ne spune că a mers cu căruța de la Timișoara la Sibiu și de aici, prin Brașov, s-a îndreptat spre Sighișoara. Șederea în orașul prietenului său i-a prilejuit dese mici călătorii în scaunele secuiești, dar și în zonele locuite de populație majoritar românească, acestea fiind tot atâtea ocazii și pentru creația sa artistică.

Părăsește Transilvania pe valea Timișului, trece prin Sinaia și București, se îmbarcă din nou la Giurgiu, dar numai până la Cernavodă. Atras de pitorescul locurilor, dar mai ales al oamenilor, debarcă de pe vas și traversează Dobrogea, ajungând la mare, iar de la Constanța ia vaporul spre Constantinopol. Drumul de întoarcere îl face prin sud, vizitează Atena și portul Pireu, trece prin strâmtoarea Messina, străbate Italia și intră în Elveția pe văile Alpilor. Avea să revină în îndrăgita lui Transilvanie peste câțiva ani, dar o găsea „alterată” de căile ferate. Din păcate, însemnările despre locurile vizitate se rezumă numai la Transilvania, celelalte două provincii românești fiind prezente doar în opera sa artistică. Spațiul locuit de români a continuat să constituie și după primul voiaj o atracție, de vreme ce a revenit în două rânduri, în 1863–1864 și 1872.

Potrivit reputatului istoric, critic și colecționar George Oprescu, Jacot-Guillarmod a fost „împregnat de atmosfera de simplitate idilică de la noi”, orice subiect imortalizat după vizitele făcute luând „ceva din aerul, din luminozitatea scenelor văzute”, iar „influența acestei țări noi pentru dânsul și neașteptată asupra întregii sale dezvoltări de mai târziu”¹, avea să-i marcheze pentru totdeauna opera artistică. Cu oamenii simpli, cu românii, secuii sau sașii din Transilvania, pitorești prin obiceiuri și îmbrăcăminte și plini de temperament, cu țiganii șireți, hoți, dar îndemânatici și expansivi, cu animalele care-l fascinau, Guillarmod se simțea în largul lui. Nevoia de meditație, de singurătate, de izolare de mediul rigid din Elveția natală, explicabilă și prin surzenia de care suferea, care-i inducea un sentiment de inferioritate față de cei care aveau cunoștință de infirmitatea sa, era uitată în mijlocul acestor oameni care nu-i știau suferința.

¹ George Oprescu, *Aventura ardeleană a unui pictor elvețian*, în „Transilvania”, an 74, 1943, nr. 11–12, p. 884.

Ca pictor, interesul din copilărie față de animale avea să se materializeze prin redarea lor cât mai în amănunt și în ipostaze și atitudini dintre cele mai diverse, de multe ori diferite de cele din mediul în care trăise, iar surprinderea lor pe pânză o făcea cu multă frenezie. „Temele sale favorite, animalele, îi apar cu aspecte și atitudini cu totul altele decât cele cu care era obișnuit. Asemenea și oamenii, aproape goi și fără grijă în zdrențele lor de toată ziua. Studii peste studii iau astfel naștere, care vor decora atelierul până la moartea artistului și-i vor aminti de perioada fericită a tinereții sale, petrecută în Ardeal”².

Creația artistică a pictorului elvețian a beneficiat și de atenția binemeritată a marelui istoric Nicolae Iorga, care, așa cum ne mărturisea, „a izbutit”, cu ajutorul unui membru al Școlii Române din Franța și unui urmaș al lui Guillaumod, „să capete o bogată serie de desemnuri, total necunoscute, ale acestui artist, de o notație așa de exactă și de fină”³. Savantul român a fost impresionat de bogăția și diversitatea temelor artistice abordate de pictorul elvețian și al căror subiect au fost românii și spațiul locuit de ei. Schițele făcute în cele optsprezece luni cât a durat călătoria, multe dintre ele devenite ulterior tablouri cunoscute, surprind casele din Ardeal, Muntenia sau Dobrogea, „corturile cerchezilor” de lângă Cernavodă, dar și oamenii, în veșmintele lor tradiționale și mai cu seamă animalele, cel mai des calul, immortalizat în diferite ipostaze. „Din tot ce se află în aceste sate – constata Nicolae Iorga – pe aceste largi întinderi, nimic nu interesează mai mult pe artistul amoretat de orice înfățișare, de orice gest al bestiiilor iuți și al bestiiilor de îndelungată răbdare, decât calul, mai ales calul, tratat cu îndârjire, cu o pasiune care ne face să ne gândim la furiile lui Géricault, dar și la duioasa înțelegere a lui Grigorescu, și, în al doilea rând, încetul, molfăitorul bou”⁴.

Pe lângă animale, biograful și editorul lui Guillaumod, cunoscutul critic de artă William Ritter⁵, menționează și el alte teme: un țăran de la sud de Carpați, o mahala și o cârciumă din București, un han din Giurgiu, Marea Neagră, Constanța veche cu turci îmbrăcați în șalvari, imagini din portul arhaic unde se disting vase cu pânze, bărci ale pescarilor, dar și o dragă a englezilor care lucrau la calea ferată. Toate acestea certifică faptul că autorul a ajuns și în aceste locuri. Dintre lucrările sale, aflate în colecțiile celor mai prestigioase muzee de artă din lume sau în colecții particulare și care au subiecte culese din voiajele pe pământ românesc, menționăm: *Bouffles au repos*, *En arrivant au gué*, *Chevaux de poste au relais*, *en Hongrie*, *Foulage sur l'aire de la moisson en Hongrie*, *Fileuse valaque*, *Roulage*

² *Ibidem*, p. 883.

³ Nicolae Iorga, *Pictorul elvețian Guillaumod și românii*, în „Revista Istorică”, an XVI, nr. 7–9, 1930, p. 158. Primul care a semnalat la noi importanța însemnărilor și operei pictorului elvețian și care a trezit curiozitatea și interesul marelui istoric român Nicolae Iorga a fost Nestor Urechia, *Un artist elvețian călător în Transilvania și Țara Românească în anul 1859*, în „Propilee Literare”, III, 1928, nr. 13, p. 19–24.

⁴ *Ibidem*, p. 159.

⁵ William Ritter, *Un peintre suisse, Jules Jacot-Guillaumod*, Zürich, Art-Institut Orell Füssli, 1934, 68 p.

dans la Puszta, Chariot embourbé, Attelage arrêté en Transylvanie, Récolte du maïs en Transylvanie, Helage et passage à gué, Une noce valaque, ultima fiind cea mai importantă pânză ce înfățișează o nuntă românească, descrisă în amănunt de altminteri și în notele sale.

Însemnările despre călătoria din 1859, de altfel și singurele, au fost publicate postum sub titlul *La Transylvanie*, de William Ritter⁶, în ziarul „Feuille d’Avis de Neuchâtel”, în numărul din februarie 1891⁷, la puțin timp de la moartea lui Guillardmod. Editarea s-a materializat la solicitarea familiei pictorului, care, „din delicatețe”, i-a cerut să facă acest lucru „aproape fără nici un comentariu și, în special, fără a spune despre pictura și desenele autorului toate aprecierile pe care le gândim”⁸, preciza editorul în încheierea însemnărilor. Singura ingerință a criticului o constituie cele câteva note de subsol, care vin să aducă explicații, la care se adaugă precizările de la începutul și sfârșitul textului. Din aceste pagini aflăm că notele ar fi fost scrise în ideea de a face obiectul unei conferințe, ele purtând următoarele cuvinte ale autorului, scrise în creion: „C’est moins les objets représentés qui font le beau que le besoin qu’on a de les dire; et ce besoin lui-même crée le degré de puissance avec lequel on s’en acquitte”⁹.

În notele sale, Guillardmod ne oferă un tablou interesant, divers și plin de culoare al Transilvaniei mijlocului de veac XIX, cu scene din viața de zi cu zi a acestei curioase țări cu patru nații, trei limbi, mai multe confesiuni, cu munți ce-i amintesc de țara natală, cu scene de viață redată amuzant, cu turme de porci, bivoli, boi, oi sau cai ce trăiau în semi-sălbăticie, cu târgurile, produsele comercializate și cei ce le frecventau. Cele patru nații: ungurii, românii, germanii și ȣiganii, nota Guillardmod, deși trăiau de secole împreună, „nu se amestecă între ele și nu se unesc câtuși de puțin”¹⁰. Ele au continuat să-și păstreze obiceiurile, tradițiile, limba. Dintre unguri, pictorul elvețian ține să remarce în mod deosebit pe secui, firesc dacă avem în vedere că cea mai mare parte a timpului petrecut de el în Ardeal a fost în zona locuită de aceștia. Multă vreme soldați în regimentele de graniță austriece, secuii s-au trezit, după înăbușirea revoluției în 1849, că s-a renunțat la serviciile lor, fiind obligați la plata unor taxe către statul austriac, ca și restul populației, ceea ce, în opinia lui Guillardmod, justifica „furia lor împotriva guvernului austriac” și „ura împotriva Austriei”¹¹. Despre sași, Guillardmod afirmă că au continuat să fie „germani în inimă, în credința că soarta lor este inseparabilă

⁶ Criticul de artă William Ritter a avut la rândul-i strânse legături cu românii, fiind printre primii care au remarcat creația artistică a lui Nicolae Grigorescu, de care avea să-l lege de altfel o trainică și îndelungată prietenie. Chiar și după moartea pictorului român, acesta a continuat să se intereseze de spațiul românesc.

⁷ Jules Jacot-Guillarmod, *La Transylvanie*. Annotations de William Ritter, Extrait de la „Feuille d’Avis de Neuchâtel”, Fevrier 1891, Imprimerie H. Wolfrath & Cie, 76 p.

⁸ *Ibidem*, p. 74.

⁹ *Ibidem*, p. 5.

¹⁰ *Ibidem*, p. 12.

¹¹ *Ibidem*, p. 18–19.

de guvernul austriac”¹², iar în vârtoarea evenimentelor revoluționare de la 1848 au dat ajutor trupelor austriece la înăbușirea revoluției. Cât privește pe români, aceștia sunt descriși ca o „rasă frumoasă de oameni”, pitorești în veșminte și obiceiuri, bărbații amintind de bretoni. Ei sunt „blânzi, fricoși, timizi, tremurând fără nici o instrucție”, dar în același timp „înapoiți și primitivi”, fără aspirații politice atâta vreme cât nu se manifestă pentru egalitatea în drepturi cu celelalte popoare din imperiu. Guillardmod consemnează cu compasiune că, deși românii „numără aproape jumătate din populația Transilvaniei”, ei sunt victime ale „jugului de fier al aservirii”, care de cele mai multe ori face ca „toată demnitatea și mândria personală să dispară pentru a face loc degradării și corupției”¹³. Despre țigani Guillardmod scria că deși „sunt foarte pitorești”, ei dau dovadă „de un primitivism care ține de sălbăticie, atât în modul de a trăi cât și în obiceiuri”¹⁴, nu au religie și, cu excepția celor sedentari, care sunt puțini, nu au statut social, sunt murdari și sălbatici, umblă îmbrăcați în zdrențe. Marea majoritate sunt „leneși în exces”, se târăsc în mizerie, iar la sărbători toți afișează un „lux exagerat în veșminte, în coafură de o ostentație ridicolă”¹⁵.

Reflectând statutul social al etniilor, atât la oraș cât și la sat, locuințele celor mai importanți și mai bogați, care sunt și notabilități locale, fie unguri sau germani, se găseau grupate în centru, dar niciodată împreună, în vreme ce casele românilor erau la periferie, iar ale țiganilor sedentari și mai departe.

Pictorul elvețian descrie cu mult umor și exactitate drumul de la Timișoara la Sibiu, de la Brașov la Sighișoara, ca și cel spre Țara Românească, fiind mirat de agerimea și rezistența micilor cai, dar și de rapiditatea și inventivitatea surugiilor atunci când se producea vreun incident. Pentru un artist, Transilvania este deosebit de interesantă atât ca peisaj, cât și ca locuitori, dar redarea pe hârtie nu a fost întotdeauna lipsită de peripeții. Comportamentul localnicilor față de artist a depins de gradul de cultură și civilizație al acestora, de conjunctură, dar și relațiile dintre etnii. În vreme ce cu ungurii nu a avut probleme, lucru firesc dacă ținem cont că gazda sa era unul dintre ei, iar Guillardmod nutrea dintru început simpatii față de conaționalii prietenului său, românii l-au crezut „drept un agent al guvernului venit pentru a ridica noi impozite sau pentru rechiziții”¹⁶ și au fugit cât îi țineau picioarele din calea lui. Germanii, în schimb, l-au bănuț că era spion, fără a preciza al cui și de aici a devenit subiect al temerilor și interpretărilor, dar și al unor incidente.

Pentru o imagine completă și justă a realităților din Transilvania mijlocului secolului al XIX-lea, așa cum apare ea în însemnările de călătorie ale pictorului elvețian Jules Jacot-Guillardmod, redăm în cele ce urmează varianta lor în limba română. Pentru mai buna înțelegere a textului am introdus note de subsol privind localități, personalități sau evenimente. În același timp, am păstrat și notele editorului,

¹² *Ibidem*, p. 20.

¹³ *Ibidem*, p. 25–26.

¹⁴ *Ibidem*, p. 29–30.

¹⁵ *Ibidem*, p. 32.

¹⁶ *Ibidem*, p. 35.

pe care le-am pus între ghilimele, urmate de precizarea în paranteză W.R., adică William Ritter.

JULES JACOT-GUILLARMOD

Transilvania¹⁷

- p. 9 Transilvania¹⁸, aşezată în afara căilor de comunicaţie cu ţările noastre occidentale, este puţin vizitată de călătorii străini şi de aceea merită să fie mai bine cunoscută.
- p. 10 Harta ne arată că această ţară se mărgineşte la est şi sud cu provinciile moldo-valahe¹⁹, la vest şi nord cu câmpia ungară. Munţii Carpaţi închid în totalitate această provincie. Aspectul acestor munţi în partea sudică oferă o asemănare cu Alpii elveţieni. Este o serie neîntreruptă de înălţimi şi piscuri în parte acoperite de zăpadă. Spre est formele variate sunt mai puţin înalte şi te fac // să te gândeşti mai mult la Jura²⁰ prin vârfurile lor rotunjite. Un lanţ aproape paralel în partea sudică merge de la nord-est la nord-vest lăsând o vale foarte largă între ele, scăldată de Olt²¹ sau Aluta care îşi ia apele din partea orientală unde aceşti munţi se bifurcă. Acest râu iese din Transilvania prin sud, în faţa Sibiului²², printr-un defileu adânc, foarte îngust, care taie munţii în unghi drept pentru a intra în Valahia. Un drum străbate această trecătoare cunoscută sub numele de Poarta-Roşie²³. Altădată <împreună> cu trecerea Dunării de la Porţile de Fier erau singurele intrări în Turcia dinspre nord²⁴.
- p. 11 O serie de dealuri mai puţin înalte şi de coline umplu locul între acest // lanţ şi un al treilea ce mărgineşte această ţară la nord şi vest şi o separă de Ungaria. În centru, râul Mureş şi cei doi afluenţi ai săi, Târnava²⁵ Mare şi <Târnava> Mică o traversează de la est la vest formând văi mari şi mai la nord <este> al cincilea râu, Someş²⁶. Toate aceste râuri cu văile lor sunt paralele. Iată *grosso modo* configuraţia geografică a ţării.

¹⁷ Traducere după Jules Jacot-Guillarmod, *op. cit.*

¹⁸ „În germană: Siebenbürger; în ungureşte: Erdely”. (n. W.R.)

¹⁹ „Această denumire a actualului regat al României arată astfel că data acestei poveşti este adevărată din toate punctele <de vedere>. Românii de astăzi roşesc când sunt numiţi moldoveni sau valahi, cuvinte care au pentru ei un sens dispreţuitor” (n. W. R.).

²⁰ Lanţ muntos, de înălţime mijlocie din Europa de vest, lung de peste 600 km, întins pe teritoriile Franţei, Elveţiei şi Germaniei.

²¹ *Alt.*

²² *Hermannstadt.*

²³ *Porte-Rouge.* Denumirea corectă este Turnu-Roşu (sat, com., jud. Sibiu) – Cozia. „Acest defileu este teatrul romanului <scris> de Carmen Sylva, *La haine et l'amour*, tradus de curând de M. Brun şi compatriotul nostru Leo Bachelin” (W. R.).

²⁴ „Erau *trei*. Lucru amuzant, d<omnul> Jacot-Guillarmod omite precis pe cea pe unde el a şi intrat în Turcia, cum o să vedem mai târziu, trecătoarea Timiş, între Braşov şi Ploieşti” (n. W. R.).

²⁵ *Kokel.*

²⁶ *Szamos.*

Aceste ultime patru râuri cără cu ele mult mâl, ceea ce arată că solul ultimelor trepte muntoase este format din gresie, molasă și pământuri moi. Păduri imense acoperă înălțimile munților – păduri de fag, de stejar, de brad. Ele se succed aproape fără a întrerupe înălțimile munților și tăinuiesc mult vânat și animale sălbatice, ca urși, lupi, râși, cerbi, căprioare, capre sălbatice²⁷.

p. 12 Fagul și stejarul aproape nu au valoare; abia bradul o dobândește o dată tăiat și fasonat în lambriuri și // scânduri și oferă o mică sursă <de câștig> pentru locuitorii de la munte care le duc la câmpie sau în afară.

Această țară este foarte bogată în mine de tot felul: aur, argint, plumb, fier, dar mai ales în aramă și sare gemă²⁸. Sunt multe ape minerale, atât feruginoase, cât și gazoase și sulfuroase. Băile sunt în general locuri atât de sălbatice, fără nici un confort, unde oricine vine poate îngheba, fără mari costuri, o cabană din lemn, ca vilele și *cabanele*²⁹ din munții elvețieni. Aceste locuri sunt un deliciu pentru amatorii de vânătoare. Aproape de băile Tușnad³⁰ se găsește un vulcan stins; un lac mic umple craterul.

p. 13 Populația se împarte în patru nații principale, bine distincte, care nu se amestecă între ele și nu se unesc câtuși de puțin. Acestea sunt: ungurii, românii³¹, germanii și țigani. Cu toate astea ei au rămas să trăiască // împreună de secole, credincioși originii lor, tradițiilor lor, obiceiurilor lor. Ei au toți un fel al lor special și diferit.

p. 14 Ungurii sau maghiarii se spune că sunt *tartari*³² de origine și compatrioți ai lui Attila și nu slavi cum se crede de obicei. Limba lor, care nu are nici o legătură cu cei din urmă, nici cu limba turcă³³ și încă mai puțin cu germana, se apropie de *tartară*, care pare să dovedească la nevoie asemănarea chiar și fără legătură cu individul care o vorbește. Ei sunt dușmanii firești ai germanilor, stăpânii lor. Este un neam mândru, brav și ospitalier, ca orientalii, față de toți care nu sunt germani (sinonim cu austriac) și care tânjesc de a putea cuceri într-o // zi vechea lor naționalitate și de a se sustrage jugului austriac³⁴.

Ei se numesc secui³⁵, o seminție a ungurilor munteni ce ocupă toată partea de răsărit a Transilvaniei. În rest sunt unguri, ceea ce este în general un muntean față de un locuitor de la câmpie, ca temperament, caracter, fizic. Singura diferență constă în faptul că au fost mereu liberi alcătuind înainte de 1848 ceea ce numim încă și astăzi *militari de graniță*³⁶, adică <cei ce se ocupă cu> paza frontierelor,

²⁷ „Și vulturi, așadar!” (n. W. R.).

²⁸ „Petroil, lignit, huilă la Petroșani și Hunedoara” (n. W. R.).

²⁹ *Loges*.

³⁰ *Touchnady*.

³¹ *Valaques*.

³² Formă coruptă a cuvântului tătar. De altfel, editorul face în note următoarea precizare: „Se știe că forma autentică a cuvântului este *tătar*. Germanii, pe bună dreptate, ne reproșează că stălcim numele proprii, odată ce am introdus forma falsă de *tartar*. (De văzut *La Transylvanie* de M. De Gérando)” (n. W. R.).

³³ „Eroare. Finlandezii, ungurii și turcii sunt părinții chiar ai primitivului bulgar” (n. W. R.).

³⁴ „Amintim data călătoriei: 1859 – <18>60” (n. W. R.).

³⁵ *Sicklers*.

³⁶ *Grenz-militären*.

relicvă a războaielor împotriva turcilor și a necesității de a respinge invaziile <lor> continui. De asemenea trebuie spus în treacăt că bisericile din Transilvania sunt în general înconjurate toate de vechi fortificații și aici se refugiau populațiile în caz de invazie.

p. 15 Acest lung destin al libertății secuilor s-ar putea explica <prin faptul> că sunt o populație mai mândră și mai stilată ca // ceilalți unguri care erau aserviți înainte de 1848. Ei nu sunt recrutați; dar, ca în Elveția, oricare bărbat sănătos este și soldat, fiind în același timp cultivator, fără a fi răspunzător de mutare, cu condiția consimțământului expres al vechii diete a țării. Printre ei erau cei ce formau cunoscuții secuilor husari³⁷, cavalerie excelentă care a adus Austriei mari servicii sub Maria Thereza și în timpul războaielor împotriva lui Napoleon I. În momentul ridicării de la 1848 ei au fost aceia care au alcătuit trupele comandate de Bem³⁸ și aici istoria poate să spună despre valoarea ridicată a acestui corp al armatei ce a îngrozit trupele austriece și în rândurile căruia se găseau sași, români, apoi ruși și care i-a surprins prin <atacurile din> spate pe <austrieci> care nu ar fi făcut nimic fără trădarea lui Görgey³⁹.

p. 16 Ca fizic sunt în general simpli, îndrăzneți, viguroși, limba lor este limba ungară cu un accent energic cum nu am mai cunoscut. // Îmbrăcămintea bărbaților este asemănătoare cu a ungarilor de la câmpie în timpul iernii, adică nu poartă pantaloni largi înfioiați în formă de fustă, numiți *gatyá*, îmbrăcămintea de vară a locuitorilor de la câmpie, ci mai degrabă pantaloni strâns lipiți și cizme mari până sus. O cămașă foarte scurtă iese cel mai adesea de sub curea. Poartă jachete și jileți din lână groasă <de culoare> albastră cu nasturi din metal alb sau cel mai adesea aceeași îmbrăcămintă este din piei albe de oaie, cu părul întors spre interior, formând o șubă suficient de bună. Iarna <poartă> o manta mare fără guler, invariabil dintr-o stofă groasă din lână albă sau gri sau maro după <obiceiul> locului, o pălărie neagră din păslă sau o căciulă din blană. Cei mai săraci au în picioare opinci legate cu chingi după modelul antic.

p. 17 Femeile au o fustă ce merge până puțin deasupra gleznei, foarte plisată din talie, terminată printr-un mic volan; un ilic subțire de obicei // din piele de oaie a cărei mărime este până în talie, lasă să se vadă puțin cămașa. Părul împletit se termină printr-o altă împletitură de panglici lungi colorate „care atârna pe spate”. Invariabil toate poartă cizme, fie nemțoaice, române etc., lucru ce pare lipsit de grație

³⁷ *Secklers-huszarok*.

³⁸ József Bem (1795–1850), general polonez, unul dintre conducătorii armatei maghiare în timpul revoluției de la 1848–1849. După înfrângerea revoluției, a fugit în Imperiul otoman, unde s-a convertit la islamism și a devenit înalt funcționar sub numele de Amurat Pașa.

³⁹ Artúr Görgey (1818–1916), general și om politic maghiar, comandant al trupelor răsculaților maghiari în timpul revoluției de la 1848. În martie 1849 a devenit comandantul suprem al armatei ungare naționale, iar în mai a fost numit ministru de război. El s-a opus extinderii revoluției și s-a străduit să ajungă la un acord cu Habsburgii. După demisia lui Lajos Kossuth a preluat întreaga comandă. La 11 august 1849 a început negocierile cu I.F. Paskevici, comandantul trupelor rusești de intervenție, privind capitularea armatei ungare.

la prima vedere. Orice persoană care are mijlocul să-și acopere capul poartă cizme, de la copiii de ambele sexe, până la cei pe care i-am văzut încă agățați la sânul mamei având deja mici cizme. Acest obicei care pare absurd vara, devine iarna un lucru câtuși de puțin ridicol, chiar o necesitate absolută în aceste ținuturi nisipoase în care drumurile aproape că nu există.

p. 18 Odată, acești secui trăiau după bunul plac, munceau și-și cultivau câmpurile lor. Aveau tot ceea ce le era necesar. Principalele lor venituri erau din cultura tutunului și din <vânzarea alcoolului obținut prin> distilarea grâului, ce le-a fost ridicată // după 1848, când Austria, care a înăbușit revoluția, a stabilit monopolul asupra tutunului, impozite egale pentru întreg imperiul, dar excesive, în sfârșit <a împus> puternice patente asupra distilării. <Secuii> au fost supuși, ca și restul populației, unui regim cvasi-constituțional fără alte privilegii; de asemenea au fost scoși din serviciul militar, nemaifiind ținuti în serviciul de pază a frontierelor. Se poate înțelege furia lor împotriva guvernului austriac.

În timpul războiului cu Italia din 1859⁴⁰, mulți tineri, chemați să se înroleze, în loc să plece, s-au salvat în munți. Guvernul nu a putut obține nici un ajutor pentru răniți după bătăliile de la Solferino⁴¹ și Magenta⁴² și asta în ciuda multelor apeluri de urgență.

p. 19 Cum impozitele sunt foarte mari, urmarea firească este că oamenii săraci nu pot să plătească întotdeauna dările către stat; acesta a făcut confiscări <de bunuri> fără ca prin asta // să ajungă la vreun rezultat. La licitarea obiectelor confiscate, nici o persoană nu s-a prezentat pentru a cumpăra nici cel mai mic fleac. Autoritățile, de teama ca să nu devină în cele din urmă impopulare au trebuit să se abțină de la alte măsuri asemănătoare.

Pe lângă alte o sută încă un sentiment anima spiritele acestui popor, ura împotriva Austriei și aici se mergea departe cu îndrăzneala. În timp ce eram într-o mică localitate de frontieră, într-una din zile s-a auzit că s-au găsit în districtul Miercurea Ciuc⁴³ zece funcționari de la fisc (un fel de jandarmerie internă) spânzurați de pomii de la marginea unei păduri. Era în timpul războaielor cu Italia, când țara fusese lipsită de trupe căci Austria avea nevoie de toată lumea pe câmpul de luptă. Imediat a fost trimis un batalion pentru a ocupa districtul unde se comisese

⁴⁰ Autorul se referă la conflictul din 1859 dintre Piemont și Franța pe de-o parte și Austria pe de alta.

⁴¹ Oraș din nordul Italiei, situat la 10 km de lacul Garda, în provincia Mantua, Lombardia. Aici a avut loc ultima bătălie majoră din istorie în care toate armatele s-au aflat sub comanda personală a monarhilor lor, adică Napoleon al III-lea, împăratul Franței, Victor Emanuel al II-lea, regele Sardiniei, respectiv împăratul Austriei, Franz Joseph. Bătălia a avut loc pe 24 iunie 1859 și s-a soldat cu victoria armatelor franco-piemonteze. După estimările istoricilor, la confruntare au luat parte 130 000 de soldați austriei și 140 000 de francezi și piemontezi.

⁴² Oraș în nordul Italiei, în Lombardia, unde la 4 iunie 1859 a avut loc bătălia dintre trupele aliate franco-piemonteze și cele austriece, soldată cu victoria aliaților. Cu acest prilej trupele austriece au transformat fiecare casă într-o redută.

⁴³ *Sick Jerida*.

crima pentru a veni în ajutorul autorităților pe timpul anchetei. Măsură inutilă, căci lovitura fusese dată; niciodată nu s-a ajuns să se descopere vreo urmă de criminali.

p. 20 Altă dată aflându-mă din întâmplare // într-unul din satele lor, într-o dimineață locuitorii au povestit despre o scenă ce se petrecuse la intrarea în sat între un țăran viguros prins în flagrant în timp ce vindea tutun și patru astfel de funcționari. În loc de a se lăsa dus, el s-a năpustit asupra celor patru și le-a distrus armele. A dispărut apoi în pădure și dus a fost.

<Secuii> sunt protestanți, catolici sau unitarieni⁴⁴ ca tot restul ungarilor.

p. 21 Sașii sunt germani așa cum le arată numele. Ei au venit în Transilvania atrași de principii acestei țări ce căutau să o repopuleze după masacrele lui Tamerlan⁴⁵. După șapte sau opt secole de când s-au așezat, ei nu s-au contopit cu ungurii. Au rămas germani în inimă, în credința că soarta lor este inseparabilă de guvernul austriac, de la care au obținut unele privilegii, pierdute, // în parte, după 1848 când s-a intrat în egalitatea de drepturi pe care împăratul o stabilise între toate provinciile imperiului; asta a fost plata pentru ajutorul dat trupelor austriece la înăbușirea revoluției și totuși nu pare că ar fi avut cel mai mic beneficiu din acesta. Ei nu au putut să ia <măsura> de a se alia cu ungurii, nu au avut încredere în șansele politicii lor, pe care o găseau prea absolută. Ei reproșau magnaților că au păstrat mereu în străfundul inimii aceleași principii, adică <acelea> de a se crede stăpâni⁴⁶ și de a căuta prin toate mijloacele să recâștige situația pierdută, chiar și în detrimentul alor lor. Prin urmare, pot fi considerați incapabili de a gira afacerile țării de o manieră constituțională și cu adevărat democratică. Căci, trebuie spus că, dacă Austria a subminat vechiul guvern ungar, care era tot feudal (de notat că magnații îl numeau „vechea lor constituție”), acestei aristocrații nu-i rămânea decât aspirațiile de a se reîntoarce la timpuri trecute. //

p. 22 Pentru a fi siguri trebuie să ne amintim ce au declarat la ședința delegaților din provinciile imperiului în 1860, în care împăratul dorind să susțină aspirațiile popoarelor sale în vederea stabilirii unei constituții, i-a invitat pentru explicații la Viena. Magnații delegați au spus că voiau, între altele, vechea lor justiție patrimonială...!

Toți scăpătații trăiesc pe picior mare și sunt foarte primitivi cu străinii.

Sașii rămân legați de credința lor, de obiceiurile lor și nu vor să piardă nimic din ceea ce au adus din patria mamă, ca virtute familială, credință religioasă, spirit de muncă, obiceiuri vechi. Vestimentația, iată tot ce au sacrificat, și la femei încă nu în întregime. La bărbați <îmbrăcămintea este un amestec> între portul ungurosecuiesc și portul românesc al celor de la țară. Orășenii au hainele noastre civile. Albul

⁴⁴ „Adică de religie greacă unită cu catolicismul roman și nu independentă ca așa-zisa ortodoxă”. (n. W. R.)

⁴⁵ Nume latinizat al lui Timur Lenk, cuceritorul mongol, întemeietorul unui imperiu cu capitala la Samarkand (astăzi în Uzbekistan) și al dinastiei timuride. El nu a ajuns niciodată în Transilvania, după cum greșit menționează Guillardmod.

⁴⁶ *Seigneurs féodaux*.

- p. 23 domină în îmbrăcămintea femeilor de la țară; tulpane // pe cap, fuste, șorțuri, totul este de obicei alb; pe cap o mare pălărie de paie și invariabil <în picioare> ghete.
Ca agricultori, sașii sunt superiori românilor și chiar ungurilor; celor din urmă le place în tinerețe să servească în calitate de servitori în casă pentru a deprinde să lucreze bine și pentru a primi plată mai bună decât la ei acasă. În orașe cei mai mulți servitori⁴⁷ sunt români sau unguri.
Sașii știu bine creșterea vitelor, a cailor și a diferitelor feluri de culturi. Grâul din Turcia dă cel mai mare randament. El este alimentul aproape exclusiv al tuturor acestor populații, deși pâinea pare a fi puțin folosită. În văi se cultivă vița de vie.
Un sat german se recunoaște dintr-o privire după aspect, după buna întreținere a caselor, a curților, a dependințelor. Asta este pentru că acești oameni dau atenție tuturor nevoilor lor, bunăstării lor, // „dorind să lase după ei” spun ei, „câteva lucruri care să amintească generațiilor viitoare”. În general au puțini copii.
- p. 24 Principalele orașe din Transilvania sunt germane, în afară de Cluj⁴⁸ (Kolosvar) care este reședința de iarnă a magnaților. Germanii alcătuiesc în aceste orașe corpurile de meseriași, ocupându-se și cu comerțul și cu jurisprudența. În cele din urmă ei sunt cei mai buni tovarăși, toți fiind agricultori.
Valahii sau românii descind din vechile legiuni ale lui Traian așa cum arată și limba lor care se apropie de latină ca și de limba italiană. Slava lor <se trage> din cronicile lui Ștefan cel Mare și Mihai Viteazul, care au fost uitate⁴⁹. Înainte de 1848 erau în principal iobagi. Deși sunt înapoiați și primitivi, ei sunt mult mai pitorești în îmbrăcămintea // și obiceiurile lor. Nu cunosc deloc aspirațiile lor politice, dacă acestea sunt cele a-și cuceri un loc sub soarele libertății sau, cel puțin, egalitatea în drepturi cu alte popoare ale imperiului. Deci se poate spune că ei urăsc atât pe unguri cât și pe germani, nu fără unele motive, fiind mereu jucăriile politice și sociale ale celor două neamuri care se arată încă și azi dure și disprețuitoare față de ei. Sunt ei blânzi, fricoși, timizi, tremurând, fără nici o instrucție, este adevărat, dar a cui e vina? Ca și la alte popoare ce își pierd naționalitatea, care suferă jugul de fier al aservirii, toată demnitatea și mândria personală dispare pentru a face loc degradării și corupției. Este puțin și cazul lor, dar încă o dată, pot fi condamnați?
- p. 25 Din partea noastră, noi sperăm în viitorul lor politic, sperăm că va veni ziua când nu-și vor mai invidia vecinii în ceea ce privește drepturile și că vor avea locul lor în problemele și // destinele patriei lor; căci acest popor numără aproape jumătate din populația Transilvaniei.
- p. 26 Îmbrăcămintea lor diferă puțin de la un district la altul, dar mereu este extrem de pitorească, de un stil frumos, mai ales la femei. Într-adevăr orientalii au gustul materialelor și știința de a se fâli.

⁴⁷ *Quasi-domesticité.*

⁴⁸ *Klausenburg.*

⁴⁹ „Astăzi încep să-și amintească, atât în Transilvania cât și în România” (n. W. R.).

p. 27 Românii care trăiesc în apropierea Munților Carpați, în partea de sud și sud-est a țării sunt o rasă frumoasă de oameni; femeile sunt minunate. Îmbrăcămintea lor constă într-o cămașă brodată bogat pe piept și mâneci. O bucată de stofă groasă din lână roșie, cam de o jumătate de metru lățime, prinsă pe șolduri în spate, un șorț din lână neagră, mai puțin gros, foarte amplu, brodat cu roșu și galben, lasă în mers să se vadă cămașa pe la colțuri și în partea de jos. Un cordon de lână de un roșu viu, uneori din mătase, se petrece în jurul taliei. În jurul capului se leagă întâi o basma de lână ce imită șalul de cașmir; // peste aceasta se înfășoară o bucată de pânză din tifon în formă de turban, lăsând capetele să scape pe spate sau cel mai adesea acoperă partea de jos a feței, lăsând descoperit numai nasul și ochii; sunt aproape turcoace. Bineînțeles, coliere și bijuterii la urechi, la mâini, în păr etc.

În Banat și Timișoara bucata de material din lână roșie ce atârna pe șolduri este înlocuită de șuvițe lungi de un roșu aprins care cred că sunt din păr de cal. Acest ansamblu poate părea simplu, dar afară la soare este de un mare rafinament și trebuie văzut pentru a-l judeca; o simplă descriere nu poate fi înțeleasă.

Iarna femeile adaugă la ținută o haină strânsă pe corp fie din lână de culoare veselă: albastră, verde, roșie, fie din piele de oaie, cu blana în interior, brodată la exterior cu arabescuri, flori. De asemenea, iarna o haină ce pare tăiată după cea a bărbaților din lână aspră maro sau albă din păr de capră, le dă mai degrabă aerul unui urs alb. //

p. 28 Bărbații m-au făcut să mă gândesc la bretoni, cu părul lor lung căzut pe umeri. Numai culoarea albastră ce domină în îmbrăcămintea <îi deosebește>, în timp ce a celorlalți este albă. Astfel românii au pantalonii din lână albă, cămașa se vede în întregime și servește ca un fel de bluză, încinsă în talie de un brâu lat din piele în care se pune tot arsenalul de cuțite. Vestă și jachete din piei de oaie albe, cu blana întoarsă pe dos când timpul este uscat și pe dinafară când plouă, completează îmbrăcămintea.

Ei sunt agricultori și de cult grec⁵⁰.

p. 29 Dintre toate aceste populațiile proscrisii sunt țiganii. Nomazii nu au nici o religie⁵¹ și știu că nu un statut social, cu excepția celor sedentari, puțin civilizați. Ei călătoresc // după voia lor, își pun corturile acolo unde găsesc o rază de soare sau un adăpost împotriva înghețului, după sezon, fără ca să-i pese vreunui dintre ei; sunt îngăduiți peste tot. Nu pot sta mult timp într-un loc, în căutarea de târguri, de piețe mari unde fură cu multă pricepere. De asemenea sunt mici meseriași ca fierari, fac cazane, obiecte din lemn, comercializează și îngrașă porci, sau sunt muzicieni, dansatori în târguri, la nunți, sărbători, etc. Poartă îmbrăcămintea ungurească sau românească, dar sunt predispuși la excese în funcție de simpatii și de locul unde au obiceiul să trăiască.

⁵⁰ În sensul de ortodocși.

⁵¹ „Tradiția lor vorbește despre o biserică..., dar ea era din sare și s-a topit, alții zic că din brânză și au mâncat-o” (n. W. R.).

p. 30 Ei sunt josnici și murdari, acoperiți cu zdrențe sub care se vede pielea lor închisă și te face să te gândești la bucăți de lemn brun, în special la femeii unde albul și roșul hainelor cu care este acoperit corpul și capul pune în valoare mai bine figura lor de mumie. Dar sunt sălbatici și nu se lasă deloc desenați din teama de rele. Trăiesc mai mult // din <vânzarea> tutunului sau din rachiu. În afara faptului că sunt lipsiți de civilizație și că sunt nomazi, ei sunt foarte pitorești, de un primitivism care ține de sălbăticie, atât în modul de a trăi cât și în obiceiuri.

De fapt, în orașe, se văd adesea copiii de ȝigani îmbrăcați cu o bucată de zdreanță ruptă pe umeri, ca să zicem așa ca un fel de guler care să le acopere nuditatea, lăsând restul pielii razelor soarelui să le dea lustrul dorit fără a fi împiedicat în nici un fel. Vara ca și iarna pot fi văzuți pe câmp în apropierea corturilor învârtindu-se și alergând ca șobolanii, fără veșminte sau acoperiți simplu cu o bucată de cămașă, iar peste ea e aruncată o vestă găurită.

p. 31 Nimic nu este mai curios ca ridicarea corturilor acestor semi-sălbatici; asta atinge grotescul. Pun pe cai ce au mai greu, strâng corturile astfel ca ele să alcătuiască niște buzunare mari de-o parte și de alta a // cailor, în care își îndeasă progeniturile care sunt numeroase, din care iese o grămadă de fețe cu strâmbături. Își pun bețele ce sprijină corturile în echilibru de fiecare parte a animalului, cum ar fi <crengile> mai multor pomi, apoi la dreapta și la stânga, tineri și bătrâni, mici și mari, toți încărcăți de obiecte pe care nu au putut să le pună pe cai, merg pe jos, gândind la câte și mai câte. În sfârșit porci și câini alcătuiau escorta. Ei se regăsesc în desenele lui Callot⁵². Uneori printre ei se întâlnesc și chipuri deosebite.

p. 32 Cei mai civilizați dintre ei, mult spus, seamănă cu ceilalți; leneși în exces, ei nu se mișcă decât pentru existența lor zilnică sau pentru a cerși. Așa că rămân săraci, mizeri, abjecți cu foarte puține excepții. Pot fi văzuți cum se târăsc în mizerie; apoi la sărbători arată un lux exagerat în veșminte, în coafura de o ostentație // ridicolă, ceea ce nu-i împiedică să se îmbete cu ȝuică, bărbați și femei, un obicei pe care nu l-au pierdut niciodată. Trebuie să spunem că practică credința religioasă a țării de care în mod sigur nu le prea pasă.

În Transilvania există destui evrei⁵³ și armeni, amestecați cu alți locuitori ai orașelor și care sunt negustori și se aliază cu ungurii în politică. În nord se întâlnesc câteva sate slave; slavii sunt cultivatori sau <negustori> ambulanți.

p. 33 Și acum un cuvânt despre aspectul orașelor și satelor. O stradă largă le traversează de obicei de la un cap la altul; în unghi drept duce la alte străzi toate laterale și la fel de largi, toate nepavate, toate mărginite de șanțurile <lăsate de> roțile căruțelor, acoperite de noroi sau praf și pe care se află totuși case. În privința arhitecturii, așezării, amenajării și dependențelor, aceste case sunt aproape neschimbate, // o casă cu două ferestre la stradă, lângă ea o poartă mare pentru trăsuri prin care se

⁵² Jacques Callot (cca 1592–1635), gravor francez, autor a peste 1400 de lucrări, foarte detaliate, ce înfățișează soldați, clovni, bețivi, cerșetori, ȝigani, dar și viața de la curte, scene religioase și militare.

⁵³ *Israelites*.

intra într-o curte mare în jurul căreia se găseau dependințe de tot felul, grajduri, hambare, iar în spatele curții se aflau vitele mici și mari, hangarele, remizele, etc., etc.

În centrul orașelor și satelor erau grupate locuințele celor mai importanți și mai bogați, care sunt de asemenea notabilități, fie unguri, fie germani, dar niciodată în același timp. La periferie apăreau și locuințele românilor mai săraci și în sfârșit mult mai departe cele ale țăganilor mereu mizerabili și în cele din urmă corturile nomazilor. Iată aspectul aproape identic al tuturor localităților, fie germane, fie ungurești și asta dă în același timp ideea condițiilor sociale ale acestor nații.

Obiceiurile sunt la fel de libere, mai puțin la germani, ceea ce se poate explica prin stadiul independenței relative de care ei se bucură. //

p. 34 Pentru un artist această țară este plăcută și poate simți viața seniorială în largul ei; stăpânii sunt foarte binevoitori și îl rețin atâta timp cât el nu-i nemulțumește. În tot acest timp el poate să dispună de tot și de timpul său pentru a studia; cu o retribuție mică, are modele suficiente și la alegere printre țăranii satelor, știut lucru că acești oameni nu înțeleg deloc nici de unele nici de altele, nici chiar atunci când li se explică. Am văzut că sfârșeau prin a a-și imagina că dacă îi desenez este pentru a-i arăta într-o comedie.

Stăpânul crede că nu este nimic frumos la el și țăranul se minunează că decât să facă portretul stăpânului și al familiei lui i se cere mai degrabă să facă tot ceea ce face el. Aici țin să reproduc câteva întâmplări deosebite al căror <subiect> am fost; ele ar putea zugrăvi gradul de cultură al acestor bieți oameni și de asemenea o latură a raporturilor sociale a diferitelor popoare unele cu altele. //

p. 35 Îmi amintesc de surpriza din primele zile de la sosire și de teroarea sau frica pe care am cauzat-o când am desenat ceva din natură. Românii mă luau drept un agent al guvernului venit pentru a ridica noi impozite sau pentru rechiziții. Cred că am spus că era după războaiele cu Italia din 1859. <Românii> au plecat repede pentru a se ascunde, cei mai curajoși mă priveau de departe murmurând. Femeile, copiii au fugit la vederea mea – și asta a fost ridicol – temându-se că le-aș arunca vreun blestem sau crezând că intențiile mele n-ar fi decât un pretext. Cel puțin așa mi s-a spus într-o zi la unul din stăpâni spre hazul familiei acestui mare magnat.

p. 36 Aventuri asemănătoare am avut adesea acolo; odată la țăgani, am văzut un grup de femei ieșind din casele lor ca niște furii, mi-au arătat pumnii și m-au înjurat fără îndoială în limba⁵⁴ lor pe care nu o // înțelegeam, cu niște fețe și o asemenea vehemență că în cele din urmă au intervenit bărbații și au venit spre mine cu pari în mâini.

La germani era altceva. Ei mă bănuiau că eram spion. Al cui? Iată ce va trebui să aflu. După evenimentele de la 1848, ei nu au conștiința liniștită față de unguri, le este încă teamă, au senzația de sabia lui Damocles deasupra capului într-un posibil reviriment al evenimentelor.

⁵⁴ *Chinois*.

p. 37 Într-o zi într-unul din satele lor desenam într-un caiet atelaje cu cai și bivoli, când proprietarii au venit să-mi ceară ce scriam (invariabil întotdeauna în cuvintele lor nu aveau nici unii nici alții nici o idee despre desen). Ei susțineau că nu furaseră animale (în 1848 avuseseră loc devalizări generale de o parte și alta). În cele din urmă m-au tratat drept spion și au vrut să mă aresteze. M-am apărat împotriva a doi sau trei ce strigau // la alții după ajutor, venind cu topoare în mâini; mă amenințau că mă taie dacă nu-i urmam. Am cerut intervenția contelui la care fusesem în vizită și care avea castelul în apropiere; agresorii mei au fost de acord, urcând împreună la acest stăpân care nu a înțeles nimic dintr-o astfel de invazie, dar lucrul ce venea să-i fie prezentat <i-a produs> o veselie puternică; i-a asigurat cum a putut mai bine și a garantat pentru mine. De fapt pentru mine a fost tot timpul o fericire că portul armelor a fost strict interzis țăranilor.

La Brașov⁵⁵ (Brasso în ungurește), un oraș mare german foarte comercial la frontiera cu românii, am fost oprit în mijlocul târgului de un agent al poliției secrete, brutar de profesie (mișună spioni în această țară) și dus, între doi bătauși ai poliției locale, la prefectura poliției, străbătând târgul întreg, ca un ȋigan prins în flagrant delict la furat.//

p. 38 M-am lăsat dus neputând face nimic în acest moment, dar ajuns la comisar am reclamat cu tărie împotriva acestui act brutal; el s-a scuzat confuz, dar nu asta doream, ci pedepsirea aceluia scelerat de brutar. Dar nu s-a făcut. Tot ce am obținut a fost că au avut amabilitatea să-mi treacă prin față toți agenții de poliție aliniați pentru ca ei să mă recunoască și să mă lase în pace să desenez.

Cu ungurii nu am avut nici o încurcătură de felul asta; din contră, tot timpul am fost obiectul simpatiilor lor și m-au lăsat în pace. Atitudinea lor este demnă, liniștită, rece, merg pe drumul lor, își disprețuiesc tiranii, dar la rândul lor pot fi zeflemitori, deoarece sunt sarcastici din fire. Aceste povești au făcut mult zgomot în rândul lor și i-au amuzat tare. Cred că și azi încă ele se mai povestesc cu înflorituri și ornamente la adresa germanilor.

p. 39 Proportional cu întinderea teritoriului // și relativ la fertilitatea solului său, Transilvania este puțin populată; ușor ar fi putut număra o populație dublă. Industria nu există, comerțul este în suferință, nu sunt bani și, am spus, impozite excesive.

În târguri am văzut ceva mișcare comercială. Ele sunt cum erau în țările noastre occidentale în secolele XV, XVI și XVII, adică imense locuri de întâlnire, la date fixe, pentru toate produsele din natură și <pentru cele> confecționate, din țările cele mai îndepărtate și mai opuse. <Târgurile> țineau opt <zile>, cincisprezece zile, trei săptămâni, după importanța orașului sau a perioadei în care se țineau.

Este un lucru uimitor că aceste imense adunări de animale, de oameni din toate țările cu portul lor variat după naționalitate, veneau să însuflețească scenele de acolo mai ales când soarele strălucea. Motive și subiecte pentru tablourile artistului se găseau din belșug. //

⁵⁵ *Kronstadt.*

p. 40 În câteva orașe primele zile erau destinate numai negoțului cu cai semi-sălbatici, căci aceste animale ce nu vin la târguri decât în unele epoci favorabile pentru a fi vândute – o dată ce se pot face evaluările după nenorocirile din timpul iernii – ajung în număr mare.

p. 41 Păstorii din Ungaria numiți *cikos* (se pronunță *tchikoch*), alcătuiesc o clasă de oameni asemenea animalelor pe care le conduc. În unele locuri foarte retrase, ei se angajează uneori în jafuri și, urcați pe excelenții lor cai, sunt foarte temuți de călători.

Caii se lasă mânați ca și oile, la fel de ascultători și doar atunci când se vrea ca unul să fie despărțit, grupul devine imposibil de condus. Iată metoda de a-l lua. Dacă un doritor se prezintă, arată calul pe care l-a ales, care trebuie să fie recunoscut pe cât se poate de departe. Un păstor se așează într-un // colț oarecare cu o frânghie lungă și puternică terminată cu un laț. În acest timp alții călare merg să aducă turma, o mână spre acesta și când depășește puțin locul unde se află, el aruncă cu adresă lațul ținând <în mână> un capăt al frânghiei care se strânge și, indiferent de locul unde este calul ales, întotdeauna este prins de gât. Imediat acesta sare în sus din mulțime ca să scape din strânsoare, apărându-se cu o furie teribilă. Atunci păstorii coboară repede de pe cal, se grăbesc să sară în ajutorul celui dintâi și în cele din urmă rețin animalul sălbatic. Încet, încet lupta devine mai puțin vie, calul își pierde forțele, strâns de gât are ochii aproape scoși din orbite, urechile căzute, limba ieșită în afară și, proțâpindu-se pe picioarele din spate, devine nemișcat. Un păstor îndrăzneț se apropie cu atenție (deoarece calul izbește cu picioarele din față cu aceeași precizie ca omul cu brațele), alege // momentul și repede se dă puțin într-o parte pentru a evita loviturile, îl apucă pe cal de urechi; de obicei calul nu mai încearcă să se apere. Alți păstorii fără a slăbi frânghia se apropie încet, îi aruncă o bucată de cârpă pe ochi, îi pun un căpăstru, trag de laț până se slăbește puțin, trec frânghia prin gura calului și căpăstrul pe sub maxilar⁵⁶, lăsând să atârne un laț pentru ca astfel să fie dat cumpărătorului. Înainte de a-i fi adus acestuia, vreo zece păstori iau celălalt capăt al frânghiei care nu are laț ca și cum ar fi achiziția lor. Păstorii slăbesc lațul animalului. Pe moment, acesta amețit își revine și se crede liber. Apoi se întâmplă uneori scene de un grotesc imposibil în eforturile făcute de noii veniți pentru a lua în stăpânire animalul care vrea să revină la grup. Trebuie multă răbdare și // trudă pentru a dresa unul, trebuie pus lângă un cal docil astfel încât să se domesticească, el rămânând mereu mai mult sau mai puțin înclinat spre viciu. Ei sunt întotdeauna recunoscuți de doritori din cauza conformației lor.

Acestor vânzări și cumpărări li se adaugă cele din târg de cai domestici ai particularilor, de rasă bună și frumoasă, ce câștigă totodată și din eforturile pe care le face guvernul pentru a obține o talie mai mare a rasei primitive, atât pentru nevoile armatei cât și pentru bogăția țării. Acest târg ține o zi sau două; apoi vin

⁵⁶ *Ganache*.

cele de vite cornute, cele de oi și porci și în sfârșit târgul de produse manufacturiere, etc. La sfârșit, sărbătorile, dansurile care țin de asemenea mai multe zile.

Pentru a spune tot ceea ce vezi în aceste zile speciale, de frumusețe, ar trebui tomuri <întregi>. Scene de acest fel sunt peste tot; subiectele diferă de la un minut la altul în douăzeci de variante încântătoare și oferă tot mereu motive pentru un tablou. //

p. 44

Astea sunt subiectele târgului. Când cineva se află aici în mijlocul frumosului, devine amețit de zgomot și mișcare și nu mai vrea nimic; pentru a judeca mai bine, trebuie să mergi să te așezi pe margine și să vezi sosind însuflețite șiruri nesfârșite, pe toți cei veniți, căruțele trase de cai, boi, cavaleri și amazoane; în comparație, pietonii sunt foarte rari.

p. 45

Comunicațiile sunt proaste, în acest moment nu există un serviciu poștal decât între cele cinci sau șase orașe principale și pentru o țară cel puțin cu o treime mai mare ca Elveția, suntem de acord că nu este un lux. Nu există încă nici un fel de drumuri decât cele pe care această poștă își face serviciul; oriunde mergi prin țară, pe iarbă, se văd șanțurile atât de adânci ale roților, uneori aceste drumuri având aproape un kilometru lărgime. Solul este foarte moale, uneori un noroi unde rămâi înglodat, în care este recunoscut că folosirea cizmelor își are rațiunea de a fi, alteleori un // praf, care la cel mai mic vânt sufocă după timp sau anotimp. Scrisorile către localitățile de mai mică importanță se expediază călare în căruțe mici, un fel de vehicul în formă de coș din răchită, așezat pe două roți, neavând de multe ori nici o jumătate de kilogram de fier, trasă de un cal, în a cărei parte de jos este așezat surugiul, ghemuit ca un croitor.

De câte ori, mergând pe jos am întâlnit, lăsat în paza lui Dumnezeu cum se spune, câte un om cumsecade dormind pe fundul coșului său de nuiete sau chiar lungit pe iarbă la umbra unui pom, calul păștea, mergând cu scrisorile în coș ici-colo în așteptarea trezirii surugiului și a momentului când plecau mai departe.

p. 46

Nu iau călători; și așa este destul de greu să călătorești comod și avantajos. Hanurile sunt proaste: în afara orașelor nu se găsește nimic de mâncare și nici un loc pentru dormit; de băut, numai atât. Deci, trebuie // să ai grijă să nu pornești la drum fără hrană suficientă pentru tine și echipaj și să te mulțumești ca noaptea să dormi pe fundul căruței; ori mai bine să te duci să ceri ospitalitate, dacă știi limba, care la unguri nu este germana; sau dacă nu invers.

Pe lângă faptul că de multă vreme nu există hanuri și că localitățile sunt uneori foarte departe unele de altele, mai și trebuie să te oprești, obicei ce se practică încă la secui și la alții care trăiesc patriarhal și urmăresc să facă economii. Totul este primitiv și dacă locuitorii se cred deja avansați, comparativ cu trecutul, se găsesc în stare naturală încă trăsături curioase și obiceiuri vechi ca în scenele din tablourile vechilor flamanzi; se poate spune că suntem în plin secol al șaptesprezecelea pentru multe lucruri.

p. 47 Mai mult încă, femeile care merg la clacă se duc încălțate în cizme, le lasă la ușă, // apoi își pun pantofii; fiecare dintre ele aducându-și partea lor la restabilirea economiei patriarhale; după ce claca se sfârșea ele își încălțau din nou cizmele pentru plecare.

Într-o zi am văzut trecând pe străzile Sighișoarei (Segeswar)⁵⁷ o foarte frumoasă trăsură cu arcuri, trasă de patru boi mari, mijloc de transport al unei venerabile doamne, văduva unui primat luteran din Transilvania.

Un lucru care m-a frapat chiar de la început a fost obiceiul pe care îl au femeile de a se urca pe cal încălecând animalul ca un bărbat. Această modă, având în vedere starea drumurilor, dă mai multă înlesnire și ușurință oamenilor de la țară să se ducă unde vor și nu sunt pierduți ca la noi când drumurile prost făcute au dat trăsurilor mai multe motive să fie <folosite>.

p. 48 Femeile deci călăresc, înțeleg prin asta ca țărani; așadar ele sunt foarte îndrăznețe și curajoase. Am văzut cum conduc echipaje cu patru și cinci cai cu multă îndemânare, // urcate la stânga pe capră; altele călărind fără sei și căpăstru, având doar o singură funie în mână, duc alți patru cai în față numai cu simple funii și trec în galop pe ulițele satelor și pe străzi și câmpuri pentru a-i mână la păscut. Un cavaler puțin cunoscător în echitație ar înțelege că această manieră de călărit este hazardată și periculoasă. Fetele, cărora le place să braveze, o fac fără îndoială pentru a-i batjocori pe băieți.

Echipajele și maniera de a le conduce diferă prea puțin la fiecare populație. Astfel ungurii, care au doi, trei sau patru cai și chiar mai mult, mână așezați în față căruței, cu puternice bice din fâșii de piele în mâini. Ei sunt în general îndrăzneți și își menajează mai puțin caii ca germanii, dar îi hrănesc mai bine și pot în consecință să aibă mai multe servicii <de la ei>.

p. 49 Țărani germani mână patru sau cinci cai din // stânga oiștii și rareori merg altfel chiar dacă numai pentru a duce un sac de grâu la moară sau pentru a căuta o bucată de lemn pe câmp. Ar mai fi ceva despre asta: de spus un cuvânt despre caii acestei țări, ce se adaugă la caracterul atât de unic al obiceiurilor acestui popor hipic prin excelență. Acest lucru a fost deja tratat de către un călător francez cu adevărat merituos în frumoasa carte a dlui. Hephrem Houël, *Le cheval depuis les temps les plus anciens jusqu'a nos jours*, volum doi, capitol VII.

Într-adevăr, după cum se spune, pentru a călători, este necesar să te folosești de cai sănătoși⁵⁸ sau să închiriezi un căruțaș de oriunde altundeva unde există mari poște.

Adesea am fost în măsură să judec și într-un chip foarte bun fondul acestor cai. Astfel, de la Timișoara⁵⁹, pentru a ajunge în Transilvania, nu există nici linie ferată, nici râu pentru navigație, și mi-au rămas de parcurs 60–70 de leghe⁶⁰ pentru

⁵⁷ Schässbourg.

⁵⁸ Vorspann.

⁵⁹ Temeswar.

⁶⁰ O leghe terestră = unitate de măsură a distanțelor ce variată între 4 km și 5,5 km.

- p. 50 a ajunge la Sibiu⁶¹ (Szeben); traseul se face // în mare viteză; noi eram duși de niște cai mici și slabi, subțiri ca bățul, capul mare, în general, tot numai păr, dar rar bolnavi. Drept hamuri: sfori, un clopoțel la gâtul celui mai bun cal; drept vizitii, oameni murdari, dintre care unul a venit la noi să ne ceară resturile pipelor noastre să le mestece (cer iertare cititorilor mei; pentru culoarea locală, cred că amănuntul este indispensabil, după cum binecunoscut este gustul de seu stricat pe măsură ce te apropii de croații săraci), cu invariabila uniformă cu șorț de bucătar pentru apărarea veșmintelor. Ațâțați de strigătele și de vorbele lor ce amenințau bieteile animale, pocnind din bici pe la urechile lor, fără a le lovi, am trecut astfel prin toate etapele, caii cel mai adesea <fiind> uzi de transpirație ca și mine <așezat> în fundul trăsurii. Și totuși călătoream într-un fel care ar fi lăsat de două ori cu gura căscată
- p. 51 caii de poștă din țările noastre. // Mai mereu bietul nostru vizitiu făcea operația de a le freca ochii cu mâinile, de a-i trage cu putere de smocurile de păr, uneori și de coadă, oprindu-se o dată sau de două ori pe drum pentru a face asta a cărei eficacitate nu o înțeleg încă.

Acest mijloc de transport nu se compară cu cel din Valahia. Iată câteva pagini din ce am scris în carnetelul meu din care nu am schimbat nimic. Când am părăsit Transilvania și m-am îndreptat spre București și Constantinopol, la Brașov era târg. Știam asta și de altfel doream să mă opresc numai pentru a găsi un mod mai civilizat de a călători decât căruța *burgländer-ilor* mei (numele țăranilor germani ce locuiesc în împrejurimile Brașovului).

- p. 52 La o oră de la sosire mergeam deja spre București. Aveam de trecut Carpații. La căruță erau înhamăți opt cai mici, nervoși, uscați, zbârliți, ciufuliți, cu părul în vânt, fără frâu, numai cu // simple căpestre, având aerul unor demoni mânați numai de biciul vizitiului român <îmbrăcat> în cămașă cu mâneci. Un copil făcea oficiul de trompetă a poștalionului cu ajutorul vocii cu un strigăt de o intonație specială pentru a face să se dea la o parte celelalte căruțe pe care le întâlneam lăsându-ne cale liberă; alunecam cu o viteză îndrăcită. Așa am ajuns la primul popas care era în fața vămilelor austriece⁶².

- p. 53 Aici încep primele pante ale Carpaților și în același timp un drum clar stabilit. Mergem înainte pe un drum bătut. În loc de a ne deplasa în liniște la pas cum se face la noi, am mers putem spune în galop până la un punct de trecere, la o înălțime de șase mii de picioare⁶³. Aspectul acestor munți se aseamănă, cum // am spus, cu primele trepte ale Alpilor noștri, cu toate că cei mai înalți nu depășesc opt mii de picioare. Totul este pădure în afară de înălțimi unde, bătută de vânturile iernii, vegetația se sfârșește. Pe înălțime se află vama română⁶⁴. Posturile militare austriece, colibe de forma <unor cuiburi de> porumbel, se întind pe toată linia frontierei. În vama română, alături de funcționari erau <și trupe> ale miliției într-o ținută destul

⁶¹ *Hermanstadt*.

⁶² „Tömös” (n. W.R.) Este vorba despre localitatea Timișul de Sus.

⁶³ Un picior = 30,48 cm.

⁶⁴ „Predeal” (n. W. R.).

p. 54 de turcească și chiar mai mult. Ce aspect! Ce fețe! Trebuie să-i vezi ca să crezi. Trupele încropite⁶⁵, mercenarii⁶⁶ și condotierii deveneau parfum de trandafiri pe lângă ei. În picioarele goale, o pușcă veche sub braț, haine găurite și cu fețe drăcești arse sau pârlite <de soare> în mijlocul cărora luceau ochii care puteau înfricoșa și pe bunul Dumnezeu. Nu mă simțeam bine când mă priveau. Cred că singur în pădure aș fi preferat să întâlnesc un tigru adevărat decât ceva asemănător. Formalitățile noastre îndeplinite, // ne-am reluat cursa la coborâre în goana mare.

Drumul șerpuia printr-o trecătoare ca devenea din ce în ce mai adâncă pe măsură ce înaintam. Noaptea și luna clară adăugau fantastic și măreție formelor înalte din vecinătate, crăpăturilor din sol, pietrelor, pădurilor, prăpăstiilor.

Opririle se succedau rapid din cauza terenului pe care mergeam și numărul cailor înhămați creștea la fiecare popas, ajungând până la doisprezece pentru ca să coboare pe acest drum superb și în întregime nou, dar cu pante greu de urcat și mărginit de prăpăstii foarte adânci. În fundul lor curgeau torente al căror zgomot nu contenea, pierdut în mersul mijlocului nostru de locomotie.

p. 55 La un colț mașinaria s-a oprit deodată. Dormeam și nesimțind mișcarea, m-am trezit. Toți călătorii dispăruseră și vizitiul de asemenea; nu rămăseseră // decât caii și surugii care coborâseră și vorbeau între ei. Neputând înțelege limba, căutam din ochi să găsesc cheia acestui mister și nu am putut vedea decât o mănăstire ortodoxă⁶⁷ pe o colină învecinată. Noi eram între munți foarte înalți și strânși. În câteva minute toți călătorii au venit, plus un călugăr ortodox care a luat loc în căruța hodorogită; toți mi s-au părut, <că gustaseră> un mic deget de vin. Dintre ei vizitiul mi s-a părut a fi avut un adevărat cult pentru Bachus într-un fel mult prea accentuat.

p. 56 Asta spre nefericirea lui. La următorul popas, el și-a atras o aspră corecție din partea muntenilor⁶⁸ și lucrul devenind foarte rău pentru el, noi trebuirăm să intervenim spre binele nostru. Între lovituri de pumni și înjurături, echipajul nostru // s-a înhămat cu bine și rău și pornirăm mai repede ca niciodată încât aveam amețeală; vehiculul era escortat de fiecare parte de țărani călări veniți fără îndoială pentru a sprijini poștalionul, care era arestat până la următoarea oprire pentru răul făcut de vizitiul necumpătat; ceea nu a lipsit la sosire.

Această <situație> a devenit tragică, de o întorsătură și un caracter ce mi-au plăcut, toate aceste scene având și avantajul de a produce aceeași impresie și asupra altor călători. Ocupând căruța, eram așezat cum nu se poate mai bine pentru a

⁶⁵ *Les bravis*, trupe auxiliare prost înarmate folosite de stăpânii de pământ din nordul Italiei pentru propria apărare în secolele XVII–XVIII.

⁶⁶ *Lansquenets*.

⁶⁷ *Monastère grec*. „Povestea asta are o mare valoare istorică. Cine ar recunoaște azi în vămile Predealului și în această mănăstire sălbatică... nici mai mult nici mai puțin decât Sinaia, capitala română, reședința regală de vară. O superbă cale ferată leagă Brașovul de București” (n. W. R.). Autorul folosește pentru denumirea de capitală, de altfel improprie și eronată în cazul Sinaiei, termenul de *Interlaken*, asemănând-o cu capitala Elveției, Berna.

⁶⁸ În sensul de români din Muntenia.

vedea toate aceste baterii <de luptă>. În sfârșit, victoria a fost de partea angajaților și jandarmilor poștei, dar oamenii călare care ne însoțeau au plecat în goana mare pentru a căuta ajutoare și cum mi-au dat de înțeles alți călători obișnuiți cu aceste drumuri, cu adevărat nu trecea zi fără un atac al <căruței> poștei și o eliberare a prizonierilor. //

p. 57 În cele din urmă atinserăm poalele munților unde drumul se sfârșea și începea câmpia, dar o câmpie infinită, plată ca o masă ce se prelungea până la Dunăre. Mergem traversând câmpia în praf, mereu în galop. Aici trebuie să remarc că popasurile sunt mai lungi și duble față de ale noastre.

Revenim la țara noastră Transilvania și menționăm un alt fel de călătorie, condusă de unguri cu doi din aceeași cai și aceeași căruță.

Fusese de la Brașov la Sighișoara venind de la târgul din primul oraș. Plecarăm într-o după-amiază urmând drumul ce mergea la Sibiu pentru a dormi la Făgăraș⁶⁹, oraș unde a trebuit să părăsim acest drum pentru a o lua spre dreapta spre Sighișoara, mergând numai pe scurtături într-un ținut foarte accidentat.

p. 58 Părăsirăm această localitate dis-de-diminează pentru a urca cu greu întâi // al doilea munte de unde privirea îmbrățișează întregul lanț de munți meridionali și dacă nu eram cu ceilalți aș fi crezut pentru un moment că sunt în fața creștelor Alpilor noștri..., dar aici este Valahia, Turcia, necunoscutul... Am rămas mult timp privind în față orizontul misterios. În sfârșit caii fiind odihniți, trebuiă înhămați la trăsura mea ca să coborâm drept în fundul văii pentru ca în cele din urmă să urcam un munte, pentru ca apoi să coborâm din nou drept, când prin soare, când prin mijlocul unui noroi lipicios, să trecem prin sate și mai noroioase, caii noștri mici trăgând ca niște nefericiți ca să păstreze căruța grea la coborâre pe pantele foarte abrupte ale munților; căci în această țară nu există teama de a frâna și cred că saboții sunt firește necunoscuți, păcat de lucru asta; adesea caii merg fără a părea obosiți vreun pic. Am făcut în ziua aceea douăzeci de leghe pe drumurile // cele mai îngrozitoare și cum vizitiul meu mai avea încă multe leghe de făcut pentru a ajunge la el, a plecat imediat după ce a dat un pic de ovăz <cailor>. Mă întrebam dacă dintr-un sentiment de pitoresc sau ca un exercițiu salutar sau ca dovadă a <însușirilor> caii lor, se explică acest obicei de a conduce pe drumurile lor ca pe un traseu de curse de vizitii, prin cei mai înalți munți și prin cele mai adânci văi, în loc de a se întoarce sau de a merge șerpuiind.

Dacă țara asta este un infern pentru aceste biete animale, dimpotrivă putem spune că ea este un paradis pentru tot felul de porci. Ei sunt liberi tot timpul, merg peste tot cu guițatul lor, fără a fi hărțuiți.

Trecând prin orașe și sate nu-i vezi decât pe ei alergând încoace și încolo pe ulițe, în compania găștelor și rațelor și a altor zburătoare.

⁶⁹ Fogaras.

p. 60 Înainte de a încheia această povestire despre cursele de cai de rasă inferioară, este corect să descriem și modul // de călătorie al câtorva magnați cu caii proprii de rasă superioară și, prin urmare, mai mari și mai puternici. Asta întrece orice idee și am avut nevoie de a fi eu însumi martor la una din ele pentru a crede.

De la un sat la o leghe de Sighișoara, până la alt sat în districtul Trei Scaune⁷⁰, distanța era de 34 leghe germane de la unul la altul. Dacă un cal era epuizat de drum, era deshămat și lăsat în drum și cei trei cai înhămați în față trebuiau să meargă restul drumului.

Magnații călătoreau de obicei cu patru sau cinci cai. Seniorul pe care l-am văzut călătorind m-a asigurat că a făcut de mai multe ori drumul dintre Sibiu și Cluj⁷¹ cu aceiași cai într-o zi, distanța echivalând cu cel puțin 42 de leghe.

p. 61 În timpul anotimpului bun, ziua se duce animalul pe câmpurile lăsate în pârlăogă; porci, bivoli și vaci alcătuiesc în fiecare loc o turmă // separată, sub conducerea unuia sau mai mulți păstori după numărul de animale. Seara le aduce înapoi și se văd venind întâi porcii, mergând toți, mici și mari, în pas de gimnastică strigând pe toate vocile și fără a greși merg la casa lor, se înșiră cu vioiciune în fața porții, siguri să găsească mâncarea pregătită care îi așteaptă.

Vin apoi bivoli serioși în masă compactă, în pas lent și grav, cu boturile înainte și mugind înfricoșător. Este ciudat, fantastic șirul acestor animale negre și cu coarne, cu înfățișări de demoni și alură de șerpi. Cu toate astea sunt foarte plăcuți dacă nu-i superi.

p. 62 Prima oară când i-am văzut era într-o dimineață când m-am trezit în căruța ce mă ducea de la Timișoara la Sibiu. Căruța stătea în mijlocului unui loc, într-un sat de pe frontiera Transilvaniei, în timp ce se schimbau caii, când deodată a apărut o turmă de bivoli dintr-o // uliță din vecinătate. Cu ce bucurie i-am privit și deși aceste animale nu-mi inspirau nici o încredere prin aspectul lor drăcesc, pe unul l-aș fi mângâiat de bunăvoie pe bot.

Această idee mă face să mă gândesc la o scenă amuzantă la care am fost martor într-o zi când zăboveam mai mult asupra unei pânze pe care era deja reprezentată o trăsură la care erau înhămate două din aceste animale. Vine un copil care privind și mulțumit de ce vede pictat atât de natural și se poate spune asemănător, nu s-a putut împiedica de a nu deschide o poartă prin care a ieșit un bot de bivol cu un aer fericit și triumfător, crezând fără îndoială că recunoștea animalul, mândru să fi fost pictat.

După bivoli urmau tăcuți boii și vacile de o culoare gri uniformă, cu coarne mari și puternice. Vacile erau departe de a avea mărimea raselor noastre elvețiene, dar nu erau lipsite de măreție.

p. 63 Oile au rămas pe câmp tot sezonul cald, fără a fi aduse acasă în fiecare // zi, ca boii, bivoli etc. Ciobani speciali era însărcinați cu îngrijirea lor, cu mulsul,

⁷⁰ *Három Szék*. Conotat greșit în text Harmszek.

⁷¹ *Klausenbourg*.

făcutul brânzei, făcută nu ca la noi din laptele de vacă – apoi la sfârșitul sezonului cu împărțirea egală pentru fiecare proprietar a unei cantități de brânză proporțională cu numărul oilor. Ele dădeau în medie pe cap de la douăsprezece la paisprezece livre⁷² <de brânză>. În marile câmpii ungure și române cresc găște și cai, care se pot ține peste tot în această țară cu munți și dealuri deja populată.

Încheiem această scurtă expunere cu câteva povestiri. Un obicei german nu lipsit de caracter și nici de interes, este instalarea unui preot de țară. Mai multe trăsuri, toate îmbrăcate în flori, verdeață, fiecare cu șase cai, doi vizitii călare pentru fiecare <trăsură> ce mânau când cu o mână când sau alta, ținând în cealaltă un steag, aduceau pe // noul pastor, familia și mobilierul său în capitala eparhiei.

p. 64 Prima trăsură este ocupată de pastor și câțiva notabili ai satului; urmează cea a soției și familiei și una a două doamne dintre prietene ce-l însoțesc pentru un timp la plecare și în sfârșit alte trăsuri sunt destinate transportului întregului mobilier. După despărțirea, jumătate mișcătoare, jumătate distractivă, în afara orașului se petrece o mică ceremonie amuzantă cu copiii colegiului pe care pastorul îl părșea, schimbând locul de profesor cu noua sa vocație; trăsurile pleacă de cele mai multe ori în galop și merg în acest mod până la destinație fără grijă despre starea drumurilor.

Și nunțile germanilor de la țară sunt foarte interesante, dar nu am văzut niciuna.

p. 65 Dimpotrivă am avut ocazia de a asista la câteva nunți românești. Trecând peste ceremonia din care nu am înțeles nimic, eram atent mai puțin la îmbrăcăminte specială a miresei, cât la aspectul // interiorului bisericii ortodoxe de țară și la tămâia cu care preotul umplea aproape toată biserica, care ar fi sufocat un turc.

Către seară avea loc *ceremonia*⁷³ de căsătorie. Întotdeauna ceremoniile au loc în duminicile de iarnă, pentru că vara, spun ei, nu este timp să se ocupe cu asta. În acest mod plin de pitoresc se desfășoară *căsătoriile* și cum populația română este foarte numeroasă în Transilvania, este rar să scape o duminică fără să întâlnești un lung șir de cavaleri doi câte doi mergând la pas cu flamuri în frunte și în spate și lansând strigări de ură. Trebuie să vezi lucrurile astea ca să le înfățișezi.

p. 66 Acei mici cai rustici, viguroși, se învârtesc în cerc; românii poartă costume, uniforme dacă vreți, dar foarte pitorești; mirele în mijlocul unui grup de călăreți poartă o flamură roșie mică cu o inimă albă în mijloc. În urmă vine mireasa într-un car la care sunt înhămați patru boi mari // gri sau albi cu panglici la coarne, un prieten de fiecare parte a <carului> și un ȋigan în fața carului *înfrumusețând drumul* prin cântece din vioară. Un al doilea car la fel tras de patru boi vine cu lăzi și obiecte de menaj pentru noul cuplu; astfel frumoasa <mireasă> părăsește satul pentru cel al noului său senior și stăpân, când nu sunt născuți ai aceluiași loc.

⁷² O livră = 453,59237 g.

⁷³ *Conduite*.

Dansurile românești sunt de asemenea interesante. Toate duminicile din timpul sezonului frumos tinerii se adună pe <un loc cu> iarbă sau la o răscruce a satului pentru a dansa în sunetul searbăd al viorii unui țigan.

p. 67 Întotdeauna dansul începe cu un băiat care tropăie pe loc, ținând un timp un băț în mână; vine un al doilea apoi un al treilea și ține atât timp cât există unii care vor să ia parte la dans; le răsună cizmele înalte bătând în cadență, în timp ce spun jumătate cântând un fel de lamentări cu un efect curios, pe care-l presupun de a fi foarte poetic și de a fi // o invitație fetelor să ia parte la distracțiile lor.

La un moment acestea aleg fiecare câte un băiat și se amestecă printre dansatori. Atunci începe o rotire frenetică la dreapta apoi la stânga și reîncep în cei doi timpi până la miezul nopții fără a se opri.

Iată descrierea, dar tabloul! Acest roșu, acest alb, acest negru, acest galben din costumele lor bătătoare la ochi în soare și praf, atitudinile grupurilor de spectatori țărani din jur, așezați, în picioare, cocoțați, copiii jucând în jurul lor sau ocupându-se să vâneze găște și porci ce vin să se amestece în general cu plăcere și care pot face mișcarea dansului, acestea sunt tot ce fac tablourile încântătoare!

p. 68 Cu ocazia asta am văzut un obicei ciudat; aici fetele plătesc muzicantul. Îmi amintesc de un incident curios în legătură cu asta. Un băiat având de plată // câțiva creișari pentru frumoasa sa, acesta i-a luat pălăria în gaj și sărmana fată a regretat mult.

Dacă timpurile s-au schimbat și numai după ultima revoluție⁷⁴, arbitrarul nu este încă pe deplin eradicat în domeniul judiciar, nu a dispărut nici lipsa de încredere în administrația veniturilor publice, nici pe departe, este încă un foarte vechi obicei și prea încetățenit, așa spune chiar; căci este o hoție generală organizată de la primul până în ultimul angajat, atât militari cât și civili.

Zvonul se răspândise peste tot în timpul șederii mele în această țară că ceea ce dusesse la sinuciderea ultimului ministru de finanțe austriac, Bruck, nu avea alt motiv decât sustragerile enorme de bani din fondurile publice, pe care nu le-a putut pune la loc, atunci când a avut loc schimbarea regimului în 1860, cred. Cu toate astea nu putem arunca un blestem asupra acestui om fără a face o nedreptate, pentru că el și prințul Schwarzenberg⁷⁵ <au spus> ca țăranii unguri și alți iobagi din imperiu, trebuie să fie eliberați din această tristă condiție socială. //

p. 69 Tot atunci mai era în țară problema condamnării la șase ani de închisoare a unui funcționar oarecare care sustrăsese o sumă, nu-mi amintesc exact cifra, dar se ridica la mai bine de 30 de mii de guldeni. De fapt, lovitura fusese fericită pentru el, căci această sumă era o avere, pe care a lăsat-o moștenire familiei în cele din urmă și de care se putea bucura și el în continuare și pe care lucrând toată viața în serviciul statului nu ar putut niciodată să o economisească. Închisoarea odată făcută, el nu mai era urmărit și un lucru de care toată lumea se plânge că este un flagel, este că legile nu sunt suficient de aspre pentru <a-i pedepsi pe> hoți.

⁷⁴ Referire la revoluția de la 1848.

⁷⁵ Karl Borromäus zu Schwarzenberg, cunoscut și sub numele de Carol al II-lea Schwarzenberg (1802–1858), guvernator al Transilvaniei între anii 1851–1858.

p. 70 O mică povestire circula în Sighișoara sau Săgesvar cu puțin timp înainte de plecarea mea. Un șef de poliție, după cunoștința mea, făcea un rond de noapte împreună cu un ajutor după o petrecere unde tinerii dansaseră până târziu. A întâlnit un țigan gălăgios care // după el cânta prea tare. L-a oprit și a vrut să-l ia; acesta s-a apărat. În timpul disputei au mai venit doi care cântau mai tare ca primul; situația devenea gravă în ochii săi, căci semnalul de stingere fusese dat de mult și somnul burghezilor putea fi întrerupt de acest plebeu lipsit de respect. El a recunoscut că el și ajutorul său erau prea slabi pentru a-i aresta pe cei trei gălăgioși. Iată ce mijloc ingenios a găsit <pentru a-i potoli>. Primului i-a promis libertatea, cu condiția să-l ajute să-i prindă și pe ceilalți doi. Acesta a înțeles bine că dacă nu-l ajută, toată mânia șefului poliției ar cădea asupra lui; pe încredere, el a făcut ce este mai bine pentru el și astfel a izbutit să pună la cutie pe ultimii, iar șeful meu și vajnicul său angajat l-au închis și pe nefericitul țigan și întorcând cheia, nu s-au ținut de cuvânt.

p. 71 Ascultând povestirea din gura primarului care râdea cu // alte persoane m-am gândit că este încet la minte și mi-am permis într-o zi când l-am reîntâlnit să-l felicit pentru ingeniozitate. Mi-a tras o strâmbătură groaznică și mi-a întors spatele. Totuși după opt sau cincisprezece zile după aventura cu țiganul, o dependență a moșiei sale a ars în întregime.

Un bătrân magistrat octogenar care credea încă în absolutismul vechilor timpuri m-a amenințat într-o zi că mă aruncă în râu, răspunzând curiozității lui despre prețul cerut pentru o pânză la care lucram, crezând că-mi bat joc de el.

TRANSYLVANIA AT THE MIDDLE OF THE 19TH CENTURY. THE TRAVEL NOTES OF A SWISS PAINTER

Abstract

The well-known Swiss painter Jules Jacot-Guillarmod (1828–1889) began in 1859 an eighteen month journey through the Romanian territories. This journey was reflected by the topic of his paintings and drawings, concerning local aspects and peculiarities. His travel notes, published posthumously, offer also an interesting image of mid-19th century Transylvania, showing both its diversity and colours.

Thus, Jacot-Guillarmod wrote about the everyday life of a strange country, bearing resemblances to his native Switzerland, a complex society, with its several nations, languages and confessions. He was mainly interested in amusing life scenes, with half-wild herds of pigs, buffalos, ox, sheep, or horses. Jacot-Guillarmod described Transylvanian markets, their products and visitors, as well.

Keywords: Swiss painter, Jules Jacot-Guillarmod, Transylvania, Szeklers, Saxons, Romanians, Gypsies, fairs, routes, transport.